

Kritika

könyv könyv könyv könyv könyv könyv könyv könyv könyv könyv könyv könyv

Toldi Éva

A világ reménytelen rendje

Berniczky Éva: *Méhe nélkül a bába*. Magvető Kiadó, Budapest, 2007

Első regényét Berniczky Éva hatásos, erős jelenettel indítja: egy gyermekkori képpel, amelyben a kislány főhőst az iskolai tábor perverz ügyeletes molesztálja, s hogy a maradandó lelki sérülésen kívül más nyoma nem marad az esetnek, csupán a gyermek lélektani jelenlétének, találékonyságának köszönhető.

Az indító kép azonban azonnal kérdések sorát nyitja meg, amelyet a szöveg mindvégig felszínen tart, mintegy fenntartva a problémakörök eldöntetlenségét, feszültségét. Elsőként az irodalmi elváráshorizont kérdése vetődik fel. Berniczky Éva tudja, hogy nőelbeszélőként regényét a nőirodalom fogalomköréhez rendelik. Természetes és talán észrevétlen módon tesz eleget az iránta támasztott elvárásoknak, a női tapasztalat érdekességét, különlegességét kiaknázva. Ráadásul a női tapasztalatot a másik nem szokványos szemszögéből fogalmazza meg: nála is legtöbbször a szexus fogalomköréhez társul. A nő főhősök mással sincsenek elfoglalva, mint azzal, hogy keresik saját női mivoltukat, egyrészt az anyaság, másrészt a titokzatos nemi vonzerőt árasztó, a „hegyi emberek” furcsa dialektusában, keveréknyelvén írt és ezért majdhogynem titkos napló gondolatkörében. Nőként mindenképpen a nemi szerepek definiálják őket: vonzóaknak, csábítóaknak kell lenniük, az elbeszélő a titkos naplót is azért fordítja, hogy kiderítse annak a rejtélyes

vonzerőnek, annak a légiés-nőies, érzéki és érzékeny kisugárzásnak a titkát, amely rabul ejti olvasóját.

Ilyen szeretne lenni a regény narrátora is, hiszen az őt körülvevő nőalakok erős, mindenre elszánt figurák, akiket sorsuk megtanított arra, hogy a kegyetlenséget elviseljék, de még inkább, hogy osszák is, akik nem titkolják: visszaélnék nőiségükkel. Bizonyára nem véletlen, hogy a kötet címe az újszülött gyermekét elhagyó bábát helyezi középpontba. Odarka, a bába kezdetben válogatás nélkül szereti el mások férjét, apját, bátyját, amíg ki nem köt a mozdonyvezetőből lett koporsókészítő asztalos, az öreg Szvitelszki mellett, akit megbabonáz az asszonyból áradó hússzag, s elhagyja érte a családját. Odarka ugyanis felváltva dolgozik a hússal: egyik nap elevennel, a másik nap holttal, „egyképp bábaként, másik nap gyári munkásként” a húsfeldolgozó üzemben. A mozdonyvezető életfilozófiája pedig meglehetősen egyszerű: az asszony azért van, hogy férjét rendszeresen megetesse. „A falánk mozdonyvezetőből lett asztalos eleinte valóban imádta hitvesét szorgolgatni, megőrült a nyers hús kipárolgásáért, de rövidesen megcsömörlött” tőle. A jellegzetes Szemipalatinszki kolbász szagát árasztó asszonyt ezért gyakran ütlegelte. „Akarta, nem akarta, vernie kellett a majd mázsányi testet, püfölte, ahogyan havonta egyszer a nagyszobából lecipelt szőnyeget a porolón, pedig számtalanszor meggyőződhetett arról, valamennyi próbálkozása hiábavaló, mert Odarkából az ütlegeléseket követően, ha lehet, még áthatóbban párolgott az édeskés vér szaga.” Miután Odarkából „többől kimetszik a gonoszágot”, eltávolítják a méhét, elkezdi keresni magától eldobott gyermekét, nem is akárhogyan, hanem a kérdezettek a legperfidebb vallató módszerekkel motiválva a válaszadásra: „Évek óta gyűjti az információkat a megyéből érkező vajúdo asszonyoktól. Várja a megfelelő percet, amikor ágyékukat kettészeli a fájdalom, akkor dugja az orruk elé saját fiatalkori fotóját, abban bízunk, olyankor garantáltan nem hazudnak. A születés pillanatában, előle, akinek ki vannak szolgáltatva, nem titkolhatják tovább, ha látták a fényképről rájuk mosolygó lenyűgöző arcot valahol, valamikor.”

De ugyanilyen jellegzetes figura a szántszándékkal tudatlanságban tartott Mokrinka, a történelemtanár és ravasz könyvgyűjtő felesége. A beszélő nevű Mokrinka alakja köré bonyolult metaforikus hálót sző a narrátor. Árvíz után született, „gyerekei is árvíz után jöttek a világra. Ördögi ismétlődéssel folyt el a háborgó víz az anyjából, belőle és kertjük alatt a Tiszából.” A figura groteskségét növeli, hogy férje könyveket gyűjt, amelyet külön szobában tárol, oda azonban nincs bejárása a feleségnek, hiszen egyébként is analfabéta.

A regénynek a jellemábrázolás az erőssége. Figurái erőteljesek, szimbolikus sorsuk túlmutat életükön. A regény alakjai mitikus figurák, és helyük a mágikus realista írásmódon belül keresendő. A mágikus realizmus jellegzetes ősanymotívumát erősíti a prelogikus világgéppel való társítás, természet

és ember dichotómiájának együtt láttatása. Mokrinka története is mitikus közegben, ég és föld hatalmainak bevonásával folytatódik: „Aztán odafönt megelégtették a tragédiák túlfolyását, s az itt élőkre erőltetett nagytakarítás után az égiek időnként belenyúltak a természetbe, hirtelen kihúzták a dugót, hogy a tengernyi zavaros helyére kevéske tisztát eressenek. Mokrinka és a kristálycukorral megszórt kenyerektől mamlasszá dagadt porontyai ebben a megtisztulásban rekedtek a valóság határán kívül.”

A mágikus realizmus mint regényszervező eljárás a másik kérdés, amely mindvégig jelen van a regényben. A mitikussá növelt figurák – a már említett Odarka és Mokrinka mellett ilyen még Havackóné, a takarítónő és a postáskisasszony is, aki nem csupán túlzott altesti bájairól híres, hanem arról is, hogy rendre lebeszéli a település polgárait a csomagok postára adásának kényelmetlenségeiről – elbizonytalanított térben és időben cselekednek. Szvietelszki például centiméterre kiszámolja, hova helyezze az óráját, hogy lehetőleg kikerüljön a látószögéből „a moszkvai, a kijevi és a helyi idő”. Nem tudunk meg semmi konkrétumot a helyszínről, ahol a történet játszódik, és hiányzik a szöveg mögül a nagy ívű tabló is, amely felfestené a helynek és a kornak akárcsak a körvonalait is. Helyette költőiség és mágia szólamai gomolyognak kissé kaotikusan a regényben, ám jelezve az elbeszélő rendkívül erős atmoszférateremtő képességét. A nagy műgonddal, szépen megírt, pontos mondatok mögött a líraiságra való törekvés sikerességét tapasztaljuk: „Ebben a lázas állapotban furcsán keverte a hozzá közel állót az elérhetetlenel. A csillagok néha krumplitöveken gumóztak, a közönséges krumpli meg időnként ott keringett a nap körül. Ezt így fogadta el, mert elejétől ahhoz szoktatták, hogy ne keseregjen, ha valamilyen oknál fogva nem láthatja meg a mélyben a fényeset, érje be azzal, hogy legalább bőre pórusaiban remélheti a végtelent.”

Azonban ha azt gondolnánk, hogy a mágikus realizmus eljárása és a nyomában járó költőiség elfedi a konkrét élettényekben gyökerező valóság elemeit, alaposan tévedünk. A falu lakói ugyanis mindannyian kicsit „hibásak”, kinézésük, mentális beállítódásuk, módosult tudatállapotuk azonban nem írható csupán a mágia rovására. A narrátor lírai hangján áthatol a valóság hitelesítő ereje.

Ennek elemei jobbára a költőiségből eredeztethető regényszervező eljárásból következnek, s nem tartalmi, hanem hangulati összetevőként jelennek meg a szövegben. Ilyennek tartom például a névadást. Kivétel nélkül idegen hangzásúak, a már említett Odarka és Mokrinka mellett Alla és Kamenyica neve jelenik meg. Míg a nőket keresztnevükön, addig a férfiakat vezetéknevükön említi a narrátor: Szvietelszki, Ernesztovics, Mucsicska... Még a szláv nyelvekben jártas olvasók sem tudják pontosan megállapítani, valós vagy kitalált nevekről van-e szó. Hangzásuk alapján lehetnének akár valóság is, né-

melyik azonban olyannyira beszélő név, hogy gyanút fogunk: talán költött a nedves, vizes jelentésű Mokrinka név, vagy a kő, kövecske szótót magában foglaló Kamenyica; Mucsicska neve minden bizonnyal a kín, kínzásat jelentésének köréből ered. A bába, Odarka neve pedig valószínűleg, akárcsak a szerb nyelvben, az odar, ravatal szót foglalja magában. Nem kevés elidegenítő effektus sűrűsödik tehát a névadásban, egyúttal gátolja a befogadást, másrészt a regény világát az idegenség, a ridegség aurájával vonja be. Majdnem biztosra vehető, hogy a regény helyszíne, Jóna és Csernoholova sem található meg a Cartographia Világatlaszának bővített kiadásában, és nemcsak annak okán, hogy talán túl kicsi vagy eldugott falvak. Az olvasónak mindenesetre elég információ, hogy az utóbbi nevében a fekete szó jelentésmezejét véli felfedezni, viszont nem lehet vitás, hogy a regényben gyakran fel-feltűnő idegen kifejezések, márkanevek azt a célt szolgálják, hogy feltétlenül a Kárpátaljá-hoz kelljen társítanunk a regényt, ahol a könyv szerzője él.

Valóságfragmentumokat közvetít tehát a regény, még hozzá önnön logikáján belül maradvá, az atmoszféra szintjén. Emellett azonban vannak olyan történetrészek, amelyek ténylegesen is megidéznek egy kort. A vakvágányra tolt és elhagyott vasúti kocsikkal egyre bővülő szerelvény történetére gondolok, amely kétségkívül párdarabja a vajdasági irodalomban Szirmai Károly *Vesztéglő vonatok a sötétben* című, 1927-ben keletkezett novellájának, amelyről az irodalomtörténet azt jegyezte fel, hogy „vízió”, szinte műfajként jelölve meg a látomásosságot. Azóta Verbász határában – ahol Szirmai Károly egykor életének utolsó éveit tengette cukorgyári tisztviselőként – valóban látható egy szerelvény, amelynek szétlopkodták faszkeretét, rendeltetése pedig ismeretlen. Mintha a vízióból lépett volna ki a valóságba. A Kárpátalján vesztéglő vonat azonban egy falu életének központi helyét foglalja el: annyi szerelvényt kapcsolnak egybe, hogy végül megkerülhetetlenné válik, végtelenbe nyúlik, és mintegy természetes akadályt képez a folyó völgy és a dombok között. Egy idő után a leleményes lakosok megtalálják a módját, hogyan nyitassák ki a kocsik ajtaját az öreg bakterral, átjárnak rajtuk, majd turistaattrakció lesz az álló vonat, később pedig a naplóíró Alla itt bonyolítja gyanús üzelmeit a férfilekossággal.

Hasonlóképp korjellemző történet a regényben Szvitelszkinék és Ernesztovics tanfelügyelőnek a találkozása is, amely Bacsó Péter *A tanúját* megszügyenítő szarkazmussal ábrázolja a történelemtanár és a zugivó tanfelügyelő kapcsolatát az egész tantestülettel és iskolai légkörrel egyetemben.

Ezen a ponton jelenik meg egy újabb, a regényben végig jelen levő gondolatkör, az identitás-önidentitás kérdése. Mert Erneszt Ernesztovics ráadásul rögeszmésen „tanfelügyel”. A rituálisnak is mondható iskolalátogatási ceremónia végére kiderül, hogy „már az elmúlt tanév végén elbocsátották, de hiába szüntették meg a státuszát, a hosszú évek óta ránehezedő kényszer to-

vább hajtotta, jönnie kellett. A szabadnapjait áldozta ezekre az utazásokra”. Kettős életet él, akárcsak a regény egyik központi figurája, Szvitelszki, aki hétköznapi életében szürke történelemtanár, hétvégén azonban átváltozik szenvedélyének hódoló, gátlástalan könyvgyűjtővé, aki érzelmi akadályokat nem ismerve, szinte a még ki sem hült halottak mellől, potom pénzért vagy ingyen szerzi meg az előre kiválasztott könyvtári hagyatékat. Látszólag haszontalan gyűjtési szenvedélyének hódol, ugyanakkor kiderül, ő maga is keres valamit, egy végtelenített keresés egyik szereplője, s egy alkalommal a tábori vécéből szerzi meg a számára legértékesebb füzetlapokat, amelyeknek a lefordításával a narrátort bízza meg.

A narrátor pedig – annak ellenére, hogy tudja, maga Szvitelszki is megérti a kéziratot – vállalja a fordítást. Szvitelszki tettének indítékai rejtve maradnak, míg a narrátor-fordító nyíltan kimondja, annak reményében vállalta a munkát, hogy ezáltal kiszakadhat a brutálisnak megélt valóságból, és beleélve magát egy szabadabbnak, légiesebbnek gondolt életbe, felülírhatja identitását, nemcsak a rejtélyes naplóírónak, Allának az életét rekonstruálhatja és identitását alkothatja meg, hanem a sajátját is. A regényen végigvonul az identitás megtalálásáért folytatott küzdelem.

A „talált szöveg” motívumát emeli regényébe az elbeszélő, megtoldva azzal, hogy ezúttal fordításról, sőt műfordításról van szó. A regény szövetébe épülnek be a naplóíró Allának a költői eszmefuttatásai. A fordító-narrátor majd eleped, hogy nyomába eredjen az ismeretlen nőnek, hogy megtudjon róla valamit, reflexiók hosszú sora szól arról, milyen jó érzés mások életét megalkotni. Az identitás azonban a nyelvben valósul meg. Paradox módon nem jön létre ellentét a narrátor által elmondott szöveg és a napló szövege között. Sőt, azt kell mondanunk, hogy a napló szövege szinte teljes egészében érdektelen. Írójáról majdnem semmi sem derül ki, azonkívül, hogy költői lélek. Nem költőibb azonban magánál a narrátornál. A kétféle szövegszint között tehát alig mutatható ki valamiféle kontraszt. A „napló finom szövegéről” esik szó, holott stílusban nem sokban különbözik a narrátor alapszövegétől, és tartalmában sem található semmiféle újdonság. Nem indokolja azt a szenvedélyt, amellyel a narrátor-fordító szinte bábaként életre akarja kelteni a főhőst. Az erős ellentét a narrátor szövegén belül valósul meg, a már említett nőalakok leplezetlen testisége, húsközelsége és a narrátori háttérszöveg és a naplóíró gyengéd költőisége és érzékisége között.

A napló tartalmának megfejtésére irányuló törekvés viszont végig fenntartja az érdeklődést, hozzájárul ahhoz, hogy egyfajta nyomozási történetként, transzcendens bűnügyi regényként olvassuk. Az elbeszélő újabbnál újabb megfejtendő, rejtélyes jeleket helyez el a szövegében, amelynek nyomába eredhetünk. Ugyanakkor nem történik más, mint hogy a kötetet áthatja a szavakért, a leírásokért folytatott küzdelem. Kihagyások és elhallgatások,

előre- és hátrautalások által elevenedik meg a történet, amelynek az írói öndefinícióban keresendő a lényege, a személyiségének kutatása folyamán tapasztalható küzdelem a tétje.

A regény végére persze megtudjuk, ki is a rejtélyes naplóíró Alla. Nem más ő, mint Odarkának, a bábának egykor elhagyott, soha meg nem talált, és ki tudja, a történet elbeszélésének időpontjában hol levő lánya. Ha hozzávesszük még, hogy Odarka Szvitelszki apjának az elcsábítója, Alla pedig folytatja soha meg nem ismert anyjának csábító tevékenységét, akkor sem kerülünk sokkal közelebb a megfejtéshez, csupán felsejlik előttünk a szereplők egymáshoz való viszonyának hálója. A regény legfőbb erénye a narrátor hangjának modalitásában keresendő, a terror megjelenítésének jó érzékkel ellenpontozott, kellően édeskés hangnemében, amelyben több feszültség lapang, mint az ismeretlen lány utáni nyomozásban.

A szenvedélynek kellene mozgatnia a szereplők életét, de helyette csupán idegenséget, távolságtartást, mozdulatlanságot, ürességet találunk. A szabályosan gördülő mondatok a megszakítottság és elhallgatás alakzatait leplezik. Azt ugyanis, hogy a történet leírhatatlan, mert az itt élő emberek „élete hajszálra megegyezik” az apjukéval, s „a megtévesztésig hasonlít a gyermekei életére”. Habár a beszélő tisztában van vele, milyen sérelmeket szenved el, regényvilágában a szereplők képtelenek átlátni életüket, nem tudnak változtatni rajta. A világ rendjeként fogadják el a megaláztatásokat, amelyek emberként és nőként egyaránt érik őket.

Ismerős nekünk ez a világ. Amely ráadásul anélkül reménytelen, hogy igazán, fájón tragikus lenne.